

**6D011400-Тарих мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған
Байгапанова Айгуль Болатовнаның
« Семей облысының әлеуметтік-экономикалық даму тарихы және оқыту
әдістемесі (1939-1997жж)» тақырыбындағы диссертациясына**

АҢДАТПА

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алғанына ширек ғасырдан астам уақыт өтседе, қазақ халқы мен елінің қалыптасқан тарихы ғасырлар шежіресімен терең жалғасып жатқаны ақиқат. Отан тарихы егеменді елдің талабына орай зерттеліп, бұрмаланып келген және ақиқаты ашылмаған мәселелер қайта қаралып, оған дерек көздерімен дәлелденген объективті бағасы беріле бастады. Соның нәтижесінде кеңестік идеология тыйым салып, қатаң бақылауға алған халықымыздың тарихы қайта зерделене бастады.

Семей облысы халықының әлеуметтік-экономикалық жағдайы, әсіресе соғыс жылдарында көрген қиыншылықтары т.б. мәселелер бүгін күнге дейін шынайы зерттеліп, өз бағасын алмады десе де болады. Алайда кеңестік дәуірдегі зерттеулер негізінен үстем идеология тарапынан зерттеліп, соғыс кезіндегі халықтың шынайы өмірі толық баяндала алмаған деуге болады. Сондықтан өңірдің саяси, әлеуметтік-экономикалық т.б. салалар бойынша шешуін таппаған мәселелерді қайта зерттеу бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі екені бүкіл тарихшыларға, ғылым саласына әбден аян. Қатаң идеологиялық бақылау жағдайында зерттеушілер еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму тарихының көлеңке жақтарын, билік жүйесі тарапынан соғыс жағдайында және бейбіт өмірде жіберілген қателіктер толық ашып көрсетілмеді. Өнеркәсіп саласындағы бірқатар жетімсіздіктер, оның шығынының экологиялық апатқа айналуы, өндіріс қаупінің алдының алынбауы, кәсіпорынның жаңаша талаптармен ұдайы жарықтанып отырмауы және көптеген келенсіздіктердің бәркемеленіп келуі қоғамдық дағдарыс жылдарында Семей облысының экономикасын тығырыққа тіреді. Бұның салдары тұрғындардың денсаулығын көп мөлшерде кемітіп, әртүрлі ауруларға ұрындырды. Бұған қосымша Семей ядролық полигонындағы жасырын болып отырған ұдайы жарылыстар зардабы да халық өміріне, денсаулығына, ал тарихына және туған табиғатқа жазылмас жара түсірді. Нәтижесінде Семей облысы қала берді осы аумақтағы халықтың тағдыры әкімшіл-әміршіл саясатпен «социализм мұраларының құдіреттілігі» арқасында, әлем жұртшылығын ойландыратын адамзат мәселесіне айналды.

Қазақ елі өзінің сан жылдар бойы аңсаған мемлекеттік егемендігіне жетіп, тәуелсіз ел ретінде қалыптаса бастаған шақта ең бастысы әлеуметтік-экономикалық дамудағы жіберілген кемшіліктерді қайтадан мән беру бүгінгі күнгі талаптардан да туындап отырған мәселе. Бүгінде экономикалық-әлеуметтік хал-ахуалды түбегейлі жақсарту үшін өткенді саралау өзекті болып табылады. Семей облысының қалыптасуымен даму тарихын зерделеу, сонымен қатар аталған мәселені «Қазақстанның қазіргі заман тарихында»

және «Өлкетану» тарихы пәндерінде оқыту әдістемесі біздің зерттеу жұмысымыздың негізгі нысаны болып табылады.

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму жолына ғылыми талдау жүргізіп, оны тереңірек зерттеу бүгінгі күннің кезегін күтіп тұрған маңызы зор, өзекті мәселе болып табылады деп есептейміз.

Зерттеудің мақсаты: Зерттеу жұмысының мақсаты Семей облысының әлеуметтік-экономикалық даму тарихын соңғы уақыттарда қалыптасып келе жатқан жаңа бағыттағы ғылыми ой-пікірлер мен тұжырымдарды, жаңа тарихи көзқарас тұрғысынан зерттеу және педагогикалық әлеуетін оқу-тәрбие үрдісіне енгізу. Аталған тақырыпқа қатысты жүйеленген мұрағат деректеріне сүйене отырып, Семей облысының әлеуметтік-экономикалық тарихында бұрын - соңды жарыққа шықпай қалтарыстағы қалып келген аспектілерін ғылыми айналымға енгізу. Атап айтқанда, облыс экономикасындағы маңызды фактор жеңіл өнеркәсіп саласының қызмет көрсету ауқымын, оның табысты да, тиімсіз болған тұстарын нақтылау. Семей ядролық полигонының адамзат зардабымен ұштасуы және оның қазіргі аймақ тұрғындарының өміріне тигізген экономикалық және әлеуметтік салдарларын саралау. Семей облысының экономикалық жағдайы туралы бұрын айтылмай келген көлеңкелі жәйттарды мұрағат дәйекті деректерге сүйеніп зерделеуге ұмтылды.

Зерттеудің міндеттері: Диссертацияда кеңестік кезеңде халықтың әлеуметтік жағдайы туралы қалыптасқан, бәрі де оңды шешілді деген біржақты көзқарастар сын көзбен қаралып, «ақтаңдақтары» мәселелерін зерттеуге назар аударылды.

Осыған байланысты зерттеу жұмысында бүгінгі күн талабына сай жаңа методологиялық тарихи көзқараспен талдау жасай отырып, мәселені жан-жақты зерделеп, оның зерттелу деңгейін анықтау. Осы мақсатты жүзеге асыру барысында төмендегідей міндеттер алға қойылды:

- Семей облысының соғыс жылдарындағы экономикасы мен соғысқа бейімдеп қайта құру кезде бұрын бейбіт өнім шығарып келген көптеген зауыттар мен фабрикалар қайтадан жабдықталып майданға қажетті өнім шығарудағы негізгі қызметтерін анықтап, Семей өңірінің эвакуация орталығы және майданның негізгі арсеналы болғандығын көрсету;

- Семей тұрғындарының еңбектің барлық салаларында көрсеткен ерен еңбектерін және бастан өткерген қиындықтарын айқындай отырып, оларды шешу жолдарындағы әрекеттерін, жеңіске қосқан өзіндік үлестерін қарастыру;

- 1939-1997 жылдардағы Семей облысының әлеуметтік-экономикалық даму бағыттарын саралау, халықтың тұрмыс-тіршілігін, әлеуметтік жағдайын қарастыру, шынайы өмір болмысын айқындау;

- Семей облысының 1939-1997 жылдардағы өнеркәсіп орындарының дамуы мен экономикалық көрсеткіштерін, ауыл шаруашылығындағы өнімдердің өндірілуін және ондағы қол жеткізген жетістіктерімен жіберілген кемшіліктерін ашып көрсету;

- 1939-1997 жылдардағы экономикалық көрсеткіштері Семейдің өнеркәсіп объектілері және бәсекеге қабілетті өнімдерді өндіру, экономиканың даму қорытындыларын талдау;
- Тәуелсіз Қазақстанның экономикалық дамуындағы Семей өңірінің нарыққа көшу кезеңін, жекешелендіру үрдістерін қарастыру;
- Қазақстанның қазіргі заман тарихы курсына заманауи оқытудың әдіс-тәсілдерін көрсету;
- Өлкетану курсына оқытудың әдіс-тәсілдерін негіздеу және оны тәжірибе жүзінде енгізу.
- Тарихи нақты талдаулардың нәтижесінде белгілі болған деректерге сүйене отырып, қолданбалы қорытындылар мен ұсыныстар енгізу.

Негізгі ережелері (дәлелденген ғылыми гипотезалар және жаңа білім болып табылатын басқа да тұжырымдар), зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы.

Ұсынылып отырған зерттеу жұмысы тәуелсіздік алғаннан кейінгі жаңаша ұлттық көзқараспен зерделенген Семей облысының әлеуметтік-экономикалық жағдайына арналған диссертациялық жұмыс болып табылады.

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығының негіздемесі. Аталған зерттеу жұмысы кеңес үкіметі кезінде деректік нысана болмаған біршама мұрағат материалдарының алғаш рет ғылыми айналымға қосылғандығымен ерекшеленеді.

Осыған орай, зерттеу жұмысында төмендегідей ғылыми жаңалықтарға қол жеткізілді:

- Семей облысының құрылу тарихы мен екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі экономикалық жағдайына талдау жасалып, соғысқа бейімдеп қайта құрудағы мемлекет тарапынан жүргізген іс-шаралар анықталып, баға берілген.
- Семей облысының 1939-1997-ші жылдар аралығындағы әлеуметтік-экономикалық жағдайы кеңестік саясаттың күрделі нысаналардан көрініс тапқан тұстарға арқау болған дерек көздері тұнғыш рет жаңарған көзқараста, мұрағаттық құжаттар негізінде жарыққа шығып ғылыми айналымға енгізілді.
- Семей облысының Одақтық бағыныштағы өнеркәсіп салаларының өндіріс көрсеткіштерін анықтауда, орталықтың әлеуметтік өмірдегі жалпы халыққа таңған ортақ мүдделі іске асырылуға тиісті бағдарының жүзеге асырылуы жан-жақты талданды.
- Семей облысының әлеуметтік-экономикалық жағдайын тоқырау жылдары мен сол тұстағы үстем болған «социализмнің тұрақтануы» көзқарасын жасаушылардың жалпылама пікірлерін объективті түрде талданады.
- Проблеманы зерттеу барысында соңғы кезге дейін ғылыми айналымға еңбеген мұрағат қорларының деректері негізінде аймақтың әлеуметтік-экономикалық жағдайының мәні мен принциптері жан-жақты зерттелген;

- Аймақтағы жұмыссыздықты тежеу, олардың тұрақты жұмыс істеулерінде әлеуметтік жағдайы мен кәсіби шеберлікті жетілдірудің рөлі айқындалған, бұл бағыттарды ғылыми жағынан дәлелденген ұсыныстар берілген.
- Семей сынақ алаңындағы жүргізілген сынақтардың халықтың денсаулығына орасан зор зиян тигізгені негізделді. Жергілікті халықтың қаншалықты зардап шеккені туралы статистикалық мәліметтер нақтыланып, осы уақытқа дейін оның зардабының ізі жойылмағандығы анықталды.
- Тәуелсіздік жылдарындағы Семей облысының әлеуметтік –экономикалық дамуы мен қалыптасу ерекшеліктері, деңгейі мен құрамы айқындалып, тың мұрағат деректері арқылы талданады.

Диссертацияның ғылыми –практикалық мәні оның тұжырымдарын экономика рыногінің нақтылы өңірлер бойынша қалыптасуы мен дамуын жетілдіру жұмыстарымен айқындалды.

Докторанттың әрбір жарияланымды дайындауға қосқан үлесі.

Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері диссертация тақырыбына толық сәйкес келетін баспа жұмыстарында жарияланды: Scopus компаниясының деректер базасына кіретін халықаралық ғылыми журналдарда 1 мақала, ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған журналда 4 мақала, республикалық және халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда 3 мақала жарық көрді. Жалпы алғанда диссертацияның нәтижелері мен тұжырымдары бойынша 8 мақала жарық көрді.